
УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

УДК 338

А. В. Кунденко, к.е.н., доцент,
І. А. Смущенко, ст. викладач,
К. С. Овсянюк, студент

ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ КРИЗ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню зовнішніх та внутрішніх причин, які зумовлюють виникнення кризових явищ на вітчизняних підприємствах. Визначено наслідки криз для держави та для самих підприємств. Обґрунтовано напрями управління кризами на рівні держави, регіону та рівні окремого підприємства.

Ключові слова: криза, причини, наслідки криз, система антикризового управління, напрями управління кризою.

А. В. Кунденко, к.э.н., доцент,
И. А. Смущенко, ст. преподаватель,
К. С. Овсянюк, студент

ПРИЧИНЫ И СЛЕДСТВИЯ КРИЗИСОВ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация. Статья посвящена проблеме исследования внешних и внутренних причин, которые обуславливают возникновение кризисных явлений на отечественных предприятиях. Определены последствия кризисов для страны и для самих предприятий. Обоснованы направления управления кризисами на уровне страны, региона и на уровне отдельного предприятия.

Ключевые слова: кризис, причины, последствия кризисов, система антикризисного управления, направления управления кризисом.

A. V. Kundenko, candidate of economic sciences, associate professor,
I. A. Smuschenko, senior lecturer,
K. S. Ovsianiuk, student

CAUSES AND CONSEQUENCES OF THE DOMESTIC ENTERPRISES CRISIS

Abstract. The article is devoted to the research of external and internal reasons, which predetermine the crisis phenomena in the domestic enterprises. The consequences of the crisis for the state and the enterprises are indicated. The author defines the ways of managing crisis on the level of the state, a region or an enterprise.

Keywords: crisis, reasons, crisis consequences, system of crisis management, ways of crisis management.

Актуальність теми дослідження. Незважаючи на позитивні зміни в розвитку економіки, протягом останніх років простежується стійка тенденція зростання кількості неплатоспроможних та збанкрутілих підприємств практично в усіх галузях економіки країни. Це пояснюється тим, що на сучасному етапі підприємства знаходяться під постійним впливом зовнішніх та внутрішніх чинників, що призводять їх до фінансової кризи. Відповідними чинниками є низька ефективність роботи, відсутність дієвих стимулів підприємницької діяльності, значні структурні диспропорції в економіці, інфляційні

УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

процеси, низький рівень конкурентоспроможності вітчизняних товарів на зовнішньому та внутрішньому ринках.

У зазначених умовах перед органами державного та регіонального управління, а також керівниками підприємств постає завдання дослідження причин та наслідків криз вітчизняних підприємств для формування організаційно-економічного механізму управління процесами виходу підприємства з кризового стану. Це дозволить скорегувати політику держави та розробити стратегію роботи окремого підприємства для управління кризовими процесами з метою мінімізації їх наслідків або недопущення появи кризових ситуацій.

Постановка проблеми. Антикризова стратегія є невід'ємним елементом єдиної системи управління підприємством і являє собою систему заходів, спрямованих не лише на вихід підприємства з кризи, але і на запобігання входження в таку ситуацію, що є передумовою успішного фінансового оздоровлення підприємства.

Формування політики держави або стратегії управління конкретним підприємством виключно за результатами поточного аналізу факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ не дозволяє адекватно оцінити існуючі тенденції та пріоритетність реалізації розроблених заходів. Ці обставини доводять необхідність вирішення проблеми дослідження причин та наслідків криз вітчизняних підприємств та механізмів оперування результатами проведеного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема антикризового управління підприємствами завжди була в полі зору закордонних і українських дослідників. Питанням дослідження причин та наслідків криз вітчизняних підприємств присвячено роботи О. Терещенка, Л. Лігоненко, М. Долішнього, С. Оборської, О. Кузьміна та ін. Напрями управління кризами підприємств висвітлено у роботах Б. Райзберга, О. Віханського, Е. Короткова, У. Мастенбрука, Н. Родіонова, Е. Уткіна та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Серед наукових праць, присвячених проблемі антикризового управління підприємством, потребують подальшого дослідження питання щодо формування ефективних механізмів управління кризовим станом підприємства або недопущення появи кризових явищ на основі аналізу причин та наслідків криз вітчизняних підприємств.

Постановка завдання. Для забезпечення підтримки реалізації процесів антикризового управління підприємством в роботі поставлено для вирішення такі завдання: 1) дослідження причин та наслідків криз вітчизняних підприємств; 2) визначення напрямів управління процесами виходу підприємства з кризового стану або недопущення появи кризових явищ, які необхідно реалізувати на рівні держави, регіону або на рівні конкретного підприємства.

Виклад основного матеріалу. На початок 2012 р. в Україні великі підприємства займали 0,5% від загальної кількості підприємств, середні – 4,4%, а малі – 95,1% [2]. Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) у 2011 р. по Україні становив 1297770,4 млн. грн. З них великі підприємства реалізували продукції на суму 606479,8 млн. грн. (46,7% від загального обсягу), середні – на 535836,9 млн. грн. (41,3%) і малі – на 155453,8 млн. грн. (12%). Фінансові результати діяльності підприємств наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Фінансові результати діяльності підприємств

Роки	Період	Прибуток (Збиток)	Підприємства, які отримали прибуток (у %, млн. грн.)	Підприємства, які отримали збиток (у %, млн. грн.)
2012	Січень-березень	-7827,5	54%; фінансовий результат: 32634,1	46%; фінансовий результат: 40461,6
	Січень-червень	3206,7	57,7%; фінансовий результат: 61386,9	42,5%; фінансовий результат: 58180,2
2011	Січень-березень	1031,4	51,7%; фінансовий результат: 33882,8	48,3%; фінансовий результат: 32851,4
	Січень-червень	15897,5	54,5%; фінансовий результат: 66412,5	45,5%; фінансовий результат: 50515,0

Виходячи з даних таблиці, можна зробити висновок, що фінансовий стан вітчизняних підприємств у 2012 році погіршився. Погіршення показників роботи підприємств негативно впливає на

УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

кількісні та якісні характеристики продукції (товарів, послуг), виробничу потужність підприємства тощо.

Тому перед керівниками різних рівнів (підприємства, регіону, країни) постає проблема визначення причин криз підприємств, прояву їх наслідків для формування механізму антикризового управління, зокрема системи раннього попередження і реагування.

Головними зовнішніми факторами, які зумовлюють появу економічної кризи на підприємствах є:

1. Зміна кон'юнктури економіки в цілому.

Проаналізувавши зміни в кон'юктурі економіки України, можемо простежити динаміку ВВП [2] (рис. 1).

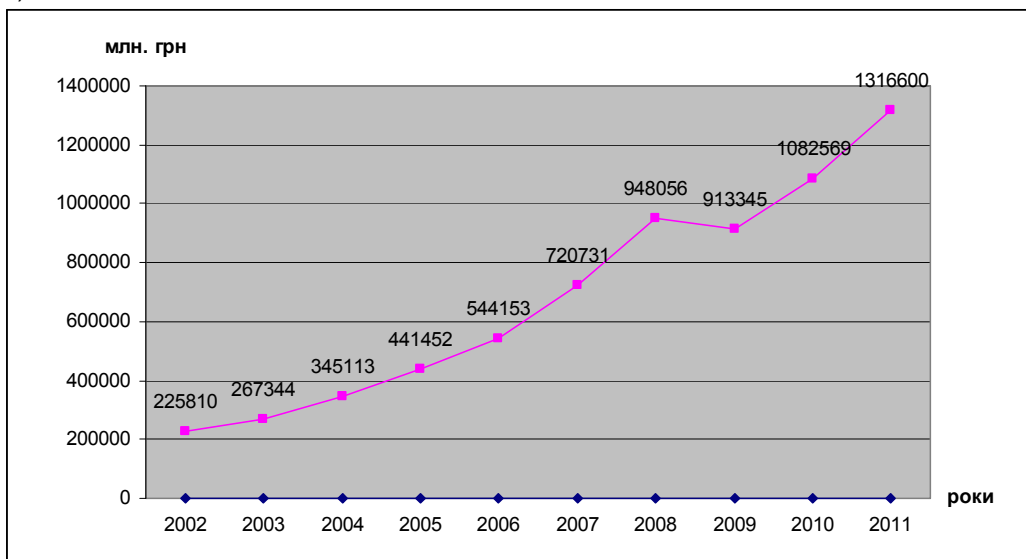

Рис. 1. ВВП України 2002 – 2011 рр. (у фактичних цінах)

Як видно з рисунка, через економічну кризу у 2008 р., починаючи з 2010 р., країна мала відновлювати обсяги ВВП. Основною причиною зниження рівня ВВП в Україні стала світова фінансова криза 2008 р.

2. Світова фінансово-економічна криза.

Вплив світової фінансової кризи на Україну викликаний низкою причин, пов'язаних з незавершеною важливих процесів ринкової трансформації, вузькістю внутрішнього ринку, великою залежністю від зовнішнього ринку, відсталою структурою економіки та її надмірною енергоємністю тощо. Криза стала причиною погіршення економічного стану підприємств та зумовила банкрутство значної частини вітчизняних організацій [5].

3. Зниження купівельної спроможності населення.

Динаміку доходів та купівельну спроможність наведено у табл. 2 [2].

Таблиця 2

Доходи та купівельна спроможність населення України

Показник	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Обсяг середньомісячного наявного доходу на одну особу, грн. (1)	647,6	843,8	1143,0	1217,2	1528,9	1770,8
Розмір прожиткового мінімуму у середньому на одну особу, грн. (2)	472	532	626	701	875	953
Співвідношення (1) та (2), рази	1,37	1,59	1,83	1,74	1,75	1,86

Як видно з таблиці, співвідношення місячного доходу та прожиткового мінімуму поступово зросло до 2008 р. включно завдяки переважаючому зростанню доходів та відносно повільній динаміці величини прожиткового мінімуму, яка не відповідала темпам інфляції. У 2009 р. це співвідношення

УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

зменшилося. На даний час затверджена в Україні величина прожиткового мінімуму приблизно дорівнює вартості споживчого кошика, який містить мінімально необхідну кількість товарів.

Купівельна спроможність населення навіть у роки економічного зростання лишається низькою.

4. Політична нестабільність і спрямованість політики держави, що позначається на рівні інфляції.

У 2000 – 2012 рр. в Україні відбулося 8 виборів. Перед президентськими чи парламентськими виборами урядові видатки зростали, темп зростання індексу споживчих цін знижувався і ВВП зростав. Однак після виборів інфляція часто зростала, урядові видатки знижувалися, а економічна активність в країні уповільнювалася.

5. Нестабільність господарського та податкового законодавства.

Сьогодні питання вдосконалення податкової системи знаходиться у центрі уваги наукової та громадської думки. У 2011 р. прийнято новий Податковий кодекс, особливістю якого є вичерпний перелік податків та зборів. Проте недоліками діючої податкової системи фахівці вважають нерівномірність і несправедливість розподілу податкового навантаження, велику кількість нормативно-правових актів з питань оподаткування, неузгодженості та протиріччя окремих норм податкових законів, їх нестабільність, безсистемне надання пільг тощо.

6. Нестабільність фінансового та валютного ринків.

У 2007 – 2011 рр. у країні фактично відбувався кредитний бум [2, 4]. Кількість кредитів, виданих депозитними корпораціями українським резидентам, становив: у 2007 р. – 269,3 млрд. грн., у 2008 р. – 485,4 млрд. грн., у 2009 р. – 792,2 млрд. грн., у 2010 р. – 747,3 млрд. грн., у 2011 р. – 821,7 млрд. грн. Після кризи на світових фінансових ринках фірми та банки, які поклалися значною мірою на міжнародні позики перед кризою, втратили джерела фінансування. Зобов'язання виплатити борги в умовах знецінення національної валюти зумовило суттєве зниження зайнятості, інвестицій і рівня ВВП.

7. Розвиток науки і техніки, їх вплив на процеси виробництва та конкурентоспроможність продукції.

Україна відноситься до країн з перехідним типом економіки і досягнення високого рівня ефективності державних інститутів у сфері стимулювання інноваційної активності в промисловості не може бути отримане абсолютним копіюванням закордонного досвіду або перенесенням дієвих у певних регіонах схем на вітчизняний рівень. З огляду на це, потребує вирішення проблема розробки та реалізації ефективної багатовекторної стратегії інноваційного розвитку України, яка, узагальнюючи досвід розвинених держав, була б реальною для виконання та мала довготерміновий характер.

8. Посилення монополізму на ринку.

Характеризуючи сучасний стан монополізму в Україні, наведемо співвідношення сукупних часток підприємств, що діють на ринках із різними структурними передумовами конкуренції [6] (табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл ринкової структури за типом конкуренції, %

Тип ринкової структури	2008 р.	2009 р.	2010 р.
1. «Чиста» монополія	5,7	6,5	8,5
2. Ринки з ознаками домінування	25,6	22,6	30,7
3. «Жорстка» олігополія	12,0	16,6	12,5
4. Ринки з конкурентною структурою	56,7	54,3	48,3

Рівень монополізації на початок 2010 р. порівняно з 2009 р. зріс у 29 галузях, у той час як зниження його рівня спостерігалось лише у 14 галузях.

До негативних тенденцій розвитку структурних передумов конкуренції також слід віднести скорочення інтенсивності вступу нових суб'єктів господарювання на товарні ринки, що знайшло відображення у скороченні темпів зростання кількості підприємств, які здійснювали господарську діяльність протягом 2007 – 2011 рр., майже втричі.

9. Сезонні коливання.

Сезонні коливання є характерними для підприємств, які виробляють сільськогосподарську продукцію, товари побутово-культурного призначення (мотоцикли, велосипеди), деяку харчову продукцію (овочеві консерви), будівельних підприємств.

УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Також до зовнішніх факторів появи криз на вітчизняних підприємствах слід віднести дискримінацію підприємств органами влади та управління, кризові явища в окремих галузях тощо.

Внутрішніми причинами кризового стану вітчизняних підприємств можна назвати [5]: 1) недостатній рівень знань про можливості передбачення кризи; 2) низький рівень взаємозв'язку між соціально-політичними, господарсько-економічними, культурно-психологічними механізмами; 3) неефективне керівництво (недостатні знання; незбалансована адміністративна команда; відсутність стратегічного підходу; слабка дисципліна; аморальність і недостатність ентузіазму); 4) недостатній контроль, який проявляється у відсутності планування, необґрунтованості ухвалених рішень, помилках та прорахунках; 5) неналежне виконання фінансовими службами покладених на них функцій, зокрема – відсутність гнучкого фінансового планування та аналізу, управління ризиками тощо.

Загалом внутрішні фактори кризового фінансового стану поділяються при аналізі на три підгрупи [7]:

1) фактори, пов'язані з операційною діяльністю (неефективний маркетинг та структура поточних витрат; низький рівень використання основних засобів; високий розмір страхових та сезонних запасів; недостатньо диверсифікований асортимент продукції; неефективний виробничий менеджмент);

2) фактори, пов'язані з інвестиційною діяльністю (неефективна фінансова стратегія; неефективна структура активів; велика частка позичкового капіталу; велика частка короткострокових джерел залучення позичкового капіталу; зростання дебіторської заборгованості; неефективний фінансовий менеджмент);

3) фактори, пов'язані з фінансовою діяльністю (неефективний фондовий портфель; перевикористання інвестиційних ресурсів; недосягнення запланованих обсягів прибутку; неефективний інвестиційний менеджмент).

Поява кризових явищ на підприємствах зумовлює негативні наслідки для соціально-економічного стану країни. Так, за даними державної служби зайнятості, у 2011 році її послугами скористалося 762,7 тис. незайнятих трудовою діяльністю громадян проти 744,5 тис. у 2010 році [2]. Рівень зареєстрованого безробіття загалом у країні в порівнянні з 2010 роком зріс на 0,3 відсоткового пункту і на кінець 2011 року становив 2,5% працюючого населення. Середній розмір номінальної заробітної плати працюючих становив 2 633 грн., що на 17,5% вище, ніж у 2010 році (2239 грн.). У 2012 р. індекс реальної заробітної плати склав 114,4, порівняно з 2011 р.

Кризові явища вітчизняних підприємств негативно впливають на купівельну спроможність та зайнятість населення, рівень ВВП країни, що, свою чергу, є причиною подальшої кризи підприємств.

Серед наслідків криз для самих підприємств слід виділити наступні (табл. 4) [1]:

Вихід із кризи не завжди пов'язаний з позитивними наслідками. Доволі поширені випадки, коли вплив факторів, які спричинили кризу, припинився, а кризові явища не зникають.

Таблиця 4

Наслідки криз для підприємства

Ознака	Характеристика
1	2
Фінансово-економічні	<ul style="list-style-type: none"> - зниження показників ліквідності, фінансової стійкості, ділової активності, майнового стану та рентабельності; - зменшення інвестиційного потенціалу; - загроза ліквідації підприємства; - зміни в процесах руху готівки, виплат дивідендів, емісії акцій; - незбалансованість інших фінансово-економічних показників.
Адміністративно-організаційні	<ul style="list-style-type: none"> - централізація чи децентралізація управління; - зміна організаційної структури підприємства; - вимушене посилення контролю; - зниження ефективності апарату управління; - вимушені корективи в стратегічному плануванні.

УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Продовження таблиці 4

1	2
Виробничо-технологічні	<ul style="list-style-type: none"> - збої у виробничому циклі; - вимушеність оперативних нововведень, технічного оновлення; - необхідність переорієнтації на іншу технологію виробництва; - збільшення обсягів браку виготовленої продукції.
Ресурсні	<ul style="list-style-type: none"> - збої в процесах постачання; - вимушена інформаційна «перевантаженість» або, навпаки, – нестача необхідних даних; - зміни у комунікаційних процесах; - плинність кадрів.
Ринкові	<ul style="list-style-type: none"> - збої у процесах «постачання – збут»; - зменшення ринкової частки та зміна кон`юктури ринку; - послаблення рівня конкурентоспроможності; - зміни у рекламно-маркетинговій політиці; - зменшення кількості контрагентів.
Соціально-психологічні	<ul style="list-style-type: none"> - зміни у політиці мотивування працівників; - «пригнічення» або активізація соціальної відповідальності; - несистемність характеру корпоративної культури; - нестабільність соціально-психологічного клімату.

Управління кризовим станом підприємств на сучасному етапі розвитку економіки України здійснюється на трьох рівнях: державному, регіональному, на рівні підприємств [1, 3, 4] (рис. 2).

Рис. 2. Діюча система антикризового управління

УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Як видно з рис. 2, антикризове управління підприємством на рівні держави полягає у впровадженні антикризових заходів, з урахуванням як сучасної економічної, так і політичної ситуацій, – це, перш за все, проведення реформ, яких потребують всі сторони господарського процесу, регулювання діяльності підприємств відповідними законами та нормативними актами.

На рівні підприємства визначаються напрямки, інструменти та методи антикризового управління, а на рівні регіону здійснюється пільгове кредитування підприємств, прийняття і реалізація державних програм для підтримки вітчизняних підприємств і т. д.

Для державного регулювання кризовими явищами вітчизняних підприємств доцільно створити передумови для стабільного функціонування підприємств, здійснити розробку нових нормативно-правових актів для мінімізації наслідків кризи, налагодження кредитної системи, забезпечення виконання інвестиційних проектів, реформування національної системи освіти, забезпечення молоді відповідною кваліфікацією.

Для регіонального регулювання доцільно здійснювати пільгове кредитування підприємств, прийняття і реалізацію державних програм для підтримки вітчизняних підприємств, подальше проведення громадських слухань, круглих столів, проводити регуляторну політику.

На рівні підприємств доцільно забезпечити міцне положення організації на ринку, забезпечити підприємство кваліфікованими кадрами, запровадити антикризовий менеджмент. З метою мобілізації фінансових ресурсів та оптимізації їх використання необхідно здійснювати аналіз та економію витрат шляхом постатейного контролю за витрачанням коштів; планувати вхідні та вихідні грошові потоки на підприємстві; фінансувати інвестиційні та інноваційні проекти і програми; визначати потребу в капіталі для фінансування необоротних та оборотних активів підприємства; робити пошук можливих джерел фінансування санаційних заходів тощо.

Отже, управління кризовим станом вітчизняних підприємств слід робити комплексно, поєднуючи ідеї, які реалізуються на трьох рівнях управління – на рівні держави, на рівні регіону і окремих підприємств. Це дозволить збільшити обсяги виробництва, покращити фінансові показники, посилити конкурентні позиції, передбачити появу кризи тощо.

Висновки. На основі дослідження проблеми аналізу причин та наслідків криз вітчизняних підприємств визначено:

1. Основними причинами криз вітчизняних підприємств є погіршення кон'юнктури економіки, зниження купівельної спроможності населення, політична нестабільність, нестабільність фінансового та валютного ринків, посилення монополізму на ринку, сезонні коливання, низький рівень функціонування і взаємозв'язку між соціально-політичними, господарсько-економічними та культурно-психологічними механізмами управління підприємством, неефективне керівництво, неналежне виконання фінансовими службами покладених на них функцій. До наслідків криз підприємств віднесено: погіршення економічного стану країни, рівня життя населення, зниження показників ліквідності підприємств, їх фінансової стійкості, ділової активності, майнового стану та рентабельності, зменшення інвестиційного потенціалу, загрозу ліквідації підприємства тощо.

2. Серед напрямів управління процесами виходу підприємства з кризового стану або недопущення появи кризових явищ визначено реалізацію комплексних дій на рівні держави (створення передумов для стабільного функціонування підприємств), регіону (інформаційна, фінансова та адміністративна підтримка роботи підприємств) та на рівні окремого підприємства (формування системи антикризового управління тощо).

Література

1. Возний С.В. Сутнісна характеристика кризи підприємств та причини їх виникнення / С.В. Возний, Н.М. Тюріна // Наука й економіка. – 2007. – № 3 (7). – С. 66–69.
2. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
3. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14.05.92 р. № 2343-XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2343-12/page>.
4. Економіка України: шоківі впливи та шлях до стабільного розвитку / [О.Г. Білоцерківець, Т.В. Бурлай, Н.Ю. Гончар та ін.]; за ред. д – ра екон. наук І. В. Крючкової. НАН України; Ін – т екон. та прогнозів. – К., 2010. – 480 с.
5. Іванюта С. М. Антикризове управління підприємством / С. М. Іванюта. – К. : ЦУЛ, 2007. – 288 с.
6. Річний звіт Антимонопольного комітету України за 2008 – 2010 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.org.

УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

7. Уманців Ю. Фінансово-економічна криза як новітній виклик конкурентній політиці / Ю. Уманців // Банківська справа. – 2011. - №2. - С. 72 – 82.

References

1. Voznyi S.V., Tiurina N.M. Sutnisna kharakterystyka kryzy pidpriemstv ta prychny yikh vynyknennia [Essential characteristics of an enterprise crisis and the reason of its emergence]. *Nauka y ekonomika - Science and Economics*, 2007, no. 3(7), pp. 66–69.
2. *Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy* [State committee of Statistics of Ukraine]. Available at: www.ukrstat.gov.ua (accessed 01 March 2013).
3. *Pro vidnovlennia platospromozhnosti borzhnyka abo vyznannia yoho bankrutom : Zakon Ukrainy* [Law of Ukraine “On the renovation of a debtor’s paying capacity or his bankruptcy confession”]. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2343-12/page> (accessed 01 March 2013).
4. Bilotserkivets O.H., Burlai T.V., Honchar N.Yu., Kriuchkova I.V., ed. *Ekonomika Ukrainy: shokovi vplyvy ta shliakh do stabilnoho rozvytku* [Economy of Ukraine: a shock impact and the way to stabilize the development]. Kyiv, 2010, 480 p.
5. Ivaniuta S. M. *Antykryzove upravlinnia pidpriemstvom* [Crisis management of an enterprise]. Kyiv, TsUL Publ., 2007. 288 p.
6. *Richnyi zvit Antymonopolnoho komitetu Ukrainy za 2008–2010 rr.* [Annual report by Antimonopoly committee of Ukraine, from 2008 to 2010]. Available at: www.ukrstat.org (accessed 01 March 2013).
7. Umantsiv Yu. Finansovo-ekonomichna kryza yak novitnii vykyk konkurentnii politytsi [Financial and economic crisis as a newest challenge to competitive policy]. *Bankivska sprava – Banking*, 2011, no. 2, pp. 72 – 82.

Надійшла 01.03.2013